✻ 20. मुद्रा नाम धनं प्रोक्तम् ✻

[**પ્રસ્તાવના :** માનવજીવનના ચાર પુરુષાર્થ તરીકે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને માનવામાં આવ્યા છે. આમાંથી જે અર્થ છે, તેમાં જીવન જીવવા માટેના આવશ્યક પદાર્થો, જેવા કે અન્ન, વસ્ત્ર, પશુઓ, ગૃહ જેવી વિવિધ વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી વસ્તુઓ એક પ્રકારનું ધન કે અર્થ જ છે. માનવજીવનના એક લક્ષ્ય તરીકે આ ધન કે અર્થને પણ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રાચીન સમયમાં ઘણે ભાગે કોઈ એક વ્યક્તિ કોઈ એક વસ્તુનું ઉત્પાદન કરતી. એ પછી જ્યારે તેને બીજી કોઈ વસ્તુની આવશ્યકતા પડતી, ત્યારે તે પોતે ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુને બીજી વ્યક્તિને આપી તેના બદલામાં તે વ્યક્તિએ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુને મેળવી લેતી. આમ વસ્તુને બદલે વસ્તુની આપ-લે કરાતી. આને વિનિમય (સાટા) પદ્ધતિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. સમય જતાં આ વિનિમય પદ્ધતિને બદલે અમુક વસ્તુને પ્રતીક કે માધ્યમ તરીકે સ્વીકારવામાં આવી અને તેના દ્વારા વસ્તુની આપ-લે થવા લાગી. આ પ્રતીક કે માધ્યમ તરીકે સૌથી વધારે પ્રચલિત અને સફળ બની હોય, તો તે છે મુદ્રા. આમ આ મુદ્રા પણ એક પ્રકારનું ધન કે અર્થ જ છે.

વૈવિધ્યસભર મુદ્રાઓની પરિકલ્પનામાં પ્રાચીનકાળથી જ ભારતદેશ અગ્રણી રહ્યો છે. ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે ભારતમાં જેટલી વૈવિધ્યસભર મુદ્રાઓ પ્રચલિત બની હતી. તેટલી વિશ્વના કોઈ અન્ય દેશમાં પ્રચલિત બની શકી નથી. એ જમાનામાં આ મુદ્રાઓ ધાતુમયી (કોઈ ધાતુમાંથી નિર્માણ પામેલી) હતી. એ પછી લગભગ અઢારમી-ઓગણીસમી સદીથી કાગળ(कर्गज)ની મુદ્રા અસ્તિત્વમાં આવી છે. પ્રસ્તુત પાઠનો વિષય આ મુદ્રા છે. અત્યારે કાગળની જે મુદ્રા - રૂપિયાનો વ્યાપક ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે, તેની પ્રતિકૃતિ - નકલ ન થાય, તે માટે કેટલીક છૂપી - કૂટ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. એમનો પરિચય કરાવવાના લક્ષ્ય સાથે આ પાઠની રચના કરવામાં આવી છે.]

शिष्यः – गुरुवर्याः सादरं नमो नमः।

गुरुः – वर्धताम्।

शिष्यः – अद्य मया एकं पद्यं पठितम् –

यस्यास्ति मुद्रा स नरः कुलीनः स एव विद्वान् स च माननीयः।
स एव नेता स च रक्षणीयः सर्वे गुणाः तामनुयान्ति लोके॥

अस्य पद्यस्य तात्पर्यं ज्ञातुमिच्छामि।

गुरुः – साधु शिष्य साधु। अस्मिन् पद्ये मुद्रायाः महत्त्वं प्रतिपादितमस्ति।

शिष्यः – गुरवः केयं मुद्रा इति ?

गुरुः – शृणु शिष्य।

मुद्रा नाम धनं प्रोक्तं विनिमयस्य साधनम्।
धातुमयी तथा चान्या कर्गजजा प्रकीर्तिता॥

शिष्यः – एतयोः प्राचीनतरा का ?

गुरुः – धातुमयी मुद्रा प्राचीनतरा अस्ति। कार्गजी मुद्रा तु अर्वाचीना। विनिमयस्य साधनत्वेन धातुमय्याः मुद्रायाः प्रयोगः भारतवर्षे प्रायः सार्धद्विसहस्रवर्षेभ्यः प्रचलति। प्राचीनकाले एताः मुद्राः सुवर्णमयी, रजतमयी ताम्रमयी चेति विविधाः आसन्। परन्तु तदानीं कार्गज्यः मुद्राः प्रचलिताः न आसन्।

शिष्यः – गुरुवर्य ! एतयोः कतमा मुद्रा अधिकम् उपयुक्ता अस्ति ?

गुरुः – वत्स ! एतयोः धातुमयी मुद्रा अधिकम् उपयुक्ता अस्ति।

शिष्यः – कथम् ?

गुरुः – अत्र बहूनि कारणानि सन्ति। तद्यथा – धातुमयी मुद्रा शीघ्रं विनष्टा न भवति। इयं जले निमग्ना अपि तथैव तिष्ठति। तैलस्य सम्पर्कादपि अस्याः उपरि कोऽपि प्रभावः न भवति। स्वल्पात् अग्नेः इयं सरलतया रक्षितुं शक्यते। अथ च देशे विदेशे च अनया धातुमयीमुद्रया विनिमयः कर्तुम् शक्यते, यतो हि तत्र धातोः मूल्यं सर्वत्र समानतया स्वीक्रियते।

शिष्यः – एवं स्थिते किमर्थं कार्गजी मुद्रा प्रचलिता जाता ?

गुरुः – धातोः मूल्यं सर्वदा सर्वत्र समानं न भवति। यदा धातुमयी मुद्रा स्वकीयात् निर्धारितात् मूल्यात् अधिकं मूल्यं दधाति तदा जनाः ताः संगृह्य तिष्ठन्ति। ततः मुद्रायाः तीव्रा आवश्यकता जनैः अनुभूयते। यदा निर्धारिताः मुद्राः न प्राप्यन्ते तदा स्वाभाविकमेतत् यत् कश्चित् अन्यः उपायः करणीय एव। तस्मात् आधुनिके काले कार्गजी मुद्रा व्यवह्रियते।

शिष्यः – मान्याः गुरवः ! कार्गजीमुद्रायाः अपरः अपि कश्चिद् विशेषः ?

गुरुः – धातुमयीमुद्राः भारसहिताः भवन्ति। कार्गजीमुद्राः भाररहिताः भवन्ति। अतः कार्गजीमुद्राणां वहनं सर्वथा सुकरं भवति, आर्थिके व्यवहारे च सारल्यं भवति।

शिष्यः – कार्गजीमुद्रायाः प्रतिकृतिकरणमपि सरलतया कर्तुं शक्यते। तेन दुर्जनाः तस्य प्रतिकृतिं विरच्य व्यवहारं कुर्वन्ति चेत् महती हानिः भवति।

गुरुः – हानिस्तु भवत्येव। वस्तुतः तादृशं कर्म कस्यचित् देशस्य आर्थिकीं व्यवस्थां गर्ते पातयितुम् शक्नोति। तादृशं न भवेत् इत्यतः कार्गजीमुद्रायां कश्चिद् विशेषः क्रियते।

शिष्यः – कस्तत्र विशेषः भवति ?

गुरुः – साम्प्रतिके व्यवहारे रूप्यकनाम्ना या कार्गजी मुद्रा प्रचलिता अस्ति, तस्यां शासनेन बहूनि कूटस्थानानि स्थापितानि सन्ति। तद्यथा – शतरूप्यकस्य तदधिकरूप्यकस्य च कर्गज्यां भारतीयायां मुद्रायां जलचिह्नम्, सुरक्षासूत्रम्, उद्गतमुद्रणम्, अदृश्यं चिह्नम्, सूक्ष्माक्षरलेखः चेति। प्रतिकृतिकर्तारः एतान् विशेषान् प्रतिकृतिषु कर्तुं न प्रभवन्ति।

शिष्यः – साधु भगवान् साधु। भवद्भिः सम्यक् प्रबोधिताः वयम्। अस्माभिः सर्वैः देशवासिभिः कार्गजीमुद्रायां वर्तमानाः एते सर्वे विशेषाः विशेषतः अवगन्तव्याः, येन वास्तविकीं कृत्रिमां च मुद्रां वयं सरलतया अवगन्तुं शक्नुयामः। किमन्यत् –

भारतीयैः जनैः सर्वैः कार्गजीरूप्यके स्थितः।
विज्ञातव्यो विशेषोऽत्र स्थापितः शासनेन यः॥
अस्याः ज्ञात्वा विशेषं तु परान् सर्वांश्च बोधयेत्।
तदैव रूप्यकस्यास्य प्रतिकृतिर्न सम्भवेत्॥

ટિપ્પણી

वर्धताम् (वृध् आ. अ. ए.व.) વધો, વૃદ્ધિ પામો **पद्ये** પદ્યમાં, શ્લોકમાં **मुद्रायाः** મુદ્રા(ચલણ, સિક્કો)નું **विनिमयस्य** વિનિમયનું, અદલાબદલાનું **धातुमयी** ધાતુમાંથી બનેલી **कार्गजी** કાગળમાંથી જન્મેલી, કાગળની **प्रकीर्तिता** કહેવામાં આવી છે **प्राचीनतरा** જૂની **अर्वाचीना** નવી **सार्धद्विसहस्रवर्षेभ्यः** અઢી હજાર વર્ષ પહેલાંથી **सुवर्णमयी** સોનામાંથી બનાવેલી **रजतमयी** ચાંદીમાંથી બનાવેલી **ताम्रमयी** તાંબામાંથી બનાવેલી **उपयुक्ता** ઉપયોગી, વાજબી હોય તેવી **निमग्ना** ડૂબેલી **दधाति (धा व.**

अ. ए.व.) ધરાવે છે. **संगृह्य (सम् + ग्रह् + त्वा > य सं.भू.कृ.)** ભેગી કરીને, સંગ્રહ કરીને **अनुभूयते (अनु + भू क. व. अ. ए.व.)** અનુભવાય છે **प्राप्यन्ते (प्र + आप् क. व. अ. ब.व.)** મળે છે. પ્રાપ્ત થાય છે. **व्यवह्रियते (वि + अव + हृ क. व. अ. ए.व.)** વ્યવહાર કરવામાં આવે છે, વપરાય છે **सुकरम्** સરળ, સહેલું (વિ. **दुष्करम्) सारल्यम्** સરળતા (વિ. **काठिन्यम्) प्रतिकृतिकरणम्** નકલ કરવાનું કામ **प्रतिकृतिम्** નકલ **विरच्य (वि + रच् + त्वा > य सं.भ.कृ.)** રચીને, બનાવીને **गर्ते** ખાડામાં **पातयितुम् (पत् प्रे. + तुम् हे.कृ.)** પાડવા માટે **शासनेन** શાસન-સરકાર દ્વારા **कूटस्थानानि** કૂટ સ્થળ, છૂપાં સ્થળ **सुरक्षासूत्रम्** સુરક્ષા કરનાર દોરો કે તાર **उद्गतमुद्रणम्** ઉપસાવેલું મુદ્રણ - છાપકામ **अदृश्यं चिह्नम्** ન દેખાય તેવું ચિહ્ન **सूक्ष्माक्षरलेखः** અત્યંત ઝીણા અક્ષરોનું લખાણ **प्रतिकृतिकर्तारः** નકલ કરનારા **प्रभवन्ति (प्र + भू व. अ. ब.व.)** સમર્થ બને છે **प्रबोधिताः** જાણકારી કરાયેલા **अवगन्तव्याः** જાણવા જોઈએ **वास्तविकीम्** વાસ્તવિક, હકીકત **कृत्रिमाम्** બનાવટી, કૃત્રિમ **स्थापितः** રાખવામાં આવેલા, મૂકવામાં આવેલ **बोधयेत् (बुध् प्रे. वि. अ. ए.व.)।** બોધ કરાવવો જોઈએ.

સન્ધિ

नमो नमः (नमः नमः)। यस्यास्ति (यस्य अस्ति)। स च (सः च)। केयम् (का इयम्)। चान्या (च अन्या)। चेति (च इति)। सम्पर्कादपि (सम्पर्कात् अपि)। कोऽपि (कः अपि)। हानिस्तु भवत्येव (हानिः तु भवति एव)। कस्तत्र (कः तत्र)। विज्ञातव्यो विशेषोऽत्र (विज्ञातव्यः विशेषः अत्र)। सर्वांश्च (सर्वान् च)। तदैव (तदा एव)। रूप्यकस्यास्य (रूप्यकस्य अस्य)। प्रतिकृतिर्न (प्रतिकृतिः न)।

સ્વાધ્યાય

1. यथास्वं विकल्पं चित्वा लिखत।

(1) नमो नमः। - इत्यस्य अनन्तरं गुरुः किं वदति ?

(क) कल्याणं भवतु (ख) सुखिनः भवन्तु (ग) वर्धताम् (घ) नमो नमः

(2) मुद्रा कस्य साधनम् ?

(क) विनिमयस्य (ख) क्रयस्य (ग) विक्रयस्य (घ) व्यवहारस्य

(3) प्राचीनकाले कीदृशी मुद्रा आसीत् ?

(क) कर्गजजा (ख) पाषाणमयी (ग) धातुमयी (घ) काष्ठमयी

(4) आधुनिके काले कीदृशी मुद्रा वर्तते ?

(क) पाषाणमयी (ख) सुवर्णमयी (ग) कार्गजी (घ) काष्ठमयी

2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत।

(1) शिष्योक्ते पद्ये कस्य महिमा वर्णितः ?

(2) केयं मुद्रा ?

(3) मुद्रायाः कति प्रकाराः सन्ति ? के च ते ?

(4) कार्गजीमुद्राणां वहनं कथं सुकरं भवति ?

(5) मुद्रायाः प्रतिकृतिं के कुर्वन्ति ?

3. સસંદર્ભ સમજાવો :

(1) सर्वे गुणास्तामनुयान्ति लोके।

(2) मुद्रा नाम धनं प्रोक्तम्।

(3) धातुमयी मुद्रा अधिकमुपयुक्ता।

4. નીચેના પ્રશ્નોના માતૃભાષામાં ઉત્તર આપો :

(1) બધા જ ગુણો કોને અનુસરે છે ?

(2) ધાતુઓની મુદ્રાની વિશેષતાઓ કઈ કઈ છે ?

(3) કાગળની મુદ્રા શા માટે અનિવાર્ય બની છે ?

(4) શાસને કાગળની મુદ્રામાં શી શી વિશેષતાઓ મૂકી છે ?

5. સમીક્ષાત્મક નોંધ લખો :

(1) કાગળની મુદ્રા

(2) પ્રતિકૃતિને અશક્ય બનાવતાં ચિહ્નો

(3) મુદ્રાનું વૈવિધ્ય અને મહત્ત્વ

6. क-वर्गम् ख-वर्गेण सह यथास्वं योजयत।

क-वर्गः	**ख-वर्गः**
1. गुरोः आशीर्वचनम्	(1) धनं प्रोक्तम्
2. मुद्रा नाम	(2) अदृश्यं चिह्नम्
3. धातुमयी मुद्रा	(3) वर्धताम्
4. कार्गजी मुद्रा	(4) भाररहिता
5. कूटस्थानम्	(5) भारसहिता
	(6) कृत्रिमां मुद्राम्

•